

Megtartó egységben – A baranyai reformáció története

500 éves a reformáció

*„Az igaz ember hit által fog élni.”
(Rm 1;17)*

Pontosan fél évezrede annak, hogy Luther Márton Ágoston szerzetesrendi egyetemi tanár kifüggesztette 95 tételét a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezzel kezdetét vette a reformáció, amelynek idén ünnepeljük az ötszázadik évfordulóját. Akkor még senki nem gondolta, hogy Luther ezzel a tettével egy új korszakot nyit meg, nemcsak az európai egyháztörténelemben, hanem az ember Istenhez, egyházhoz és hithez való viszonyában. A protestáns reformáció kiemelkedett az elmúlt két évezred vallási, egyházi megújulási mozgalmi közül. Sokkal többet jelentett a reformáció a 16. században, mint az egyház megújulásáért indított mozgalom. Ez egy új kezdetet, egy új gondolkodásmód megjelenését is jelentette Európában, úgy a politikában és a szociális életben, mint a művészetben, a kultúrában, a képzésben és a gazdaságban egyaránt. Luther és Kálvin egyházat, társadalmat, történelmet formáló szerepe vitathatatlan. Sem Európá, sem a földkerekség törté-

nelme és jelene nem értelmezhető mára a reformáció társadalmi, filozófiai, kulturális vagy gazdasági hatása nélkül.

Természetes, hogy a mai kor emberében is felmerülnek a kérdések: milyen értékeket hordoz napjainkban a reformáció? Mit és hogyan tudunk belőle meríteni? Melyek a jelenre gyakorolt hatásai?

A 2017-es emlékévként remek alkalom és lehetőség arra, hogy jobban megismerjük és megértsük, mit adott a reformáció Európának és a nagyvilágnak.

Közös kiállítással emlékezünk

2017-ben Európa számos országában, így hazánkban is művészeti, tudományos és kulturális programokkal emlékeznek meg a reformáció emlékévről. Az öt évszázados jubileumhoz csatlakoztak Baranya megye közgyűjteményei is. A Janus Pannonius Múzeum, a Csorba Győző Könyvtár, a Pannon Kultúra Alapítvány és a PTE Tudásközpontja közösen helytörténeti kiállítást szerveztek hármas célkitűzéssel,

melyek a méltó megemlékezés az emlékévről, a látogatók ismeretanyagának bővítése illetve, a lokálpatriotizmus és ezen keresztül a helyi közösségek erősítése.

Kiállításunk helyszínéül a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztálya által működtetett kiállítótermet választottuk. A kiállítás megszervezésével célunk az volt, hogy ne a tankönyvi ismereteket ismételjük, hanem a nagyközönség előtt kevésbé ismert, érdekes történeteket mutassunk be, olyan helyszínekkel, amelyekre a baranyai emberek a saját otthonukként ismerhetnek rá. A kiállítás igyekszik a teljesség igényével körképet adni a protestantizmus baranyai múltjáról; legfontosabb sajátossága mégis, hogy nem egy folytonos történetként beszéli el a protestáns felekezetek kialakulását és fejlődését. Ehelyett, szakítva a mesternarratíva igényével, egy-egy konkrét helyszínhez, személyhez, évszámhoz köthető történetet mutat be, melyek azonban nagyobb jelenségcsoportokra utalnak, átfogóbb tendenciákat reprezentálnak.

Minden történetet az adott korszak miliójébe, társadalmi és

politikai összefüggésrendszerébe illesztettünk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem pusztán egyik vagy másik protestáns felekezet nézőpontját érvényesítettük, hiszen a tanok és azok változatai hosszas diskurzus során kristályosodtak ki. Így, bár a figyelem középpontjában a reformáció áll, a tematika szerkesztését képezi az egyes protestáns felekezetek és a katolicizmus közötti konfliktusok és a majdani párbeszéd, valamint az együttélés formáinak, és az egymásra hatás lehetőségeinek bemutatása.

A tematika kialakításának lényeges szempontja az volt, hogy a kiállítás lefedje Baranya egészét (beleértve a történelmi Baranya drávaszögi területeit is), s minden tájegységet legalább egy település képviseljen. Ugyanilyen fontos, hogy a legkisebb lélekszámú protestáns közösség történetéből is felvillantsunk egy-egy képet, utalva annak kulturális, társadalmi, politikai jelentőségére.

A kezdetek

A kiállítás elsődlegesen a protestáns egyháztörténet tárgyi emlékei köré épül, de – a látványvilág és a szakmai tartalom szempontjából egyaránt – ugyanilyen hangsúlyosak a szellemi történeti dokumentumok, könyvek, képek és térképek is. A szervezők saját anyagai mellett a partnerszervezetektől, szakmai és egyházi intézményektől, egyházközségektől kölcsönöztünk tárgyakat és dokumentumokat, illetve reprodukciókat.

A program különleges szakmai értékét a korábban nem, vagy csak részben publikált szövegek, tárgyak és dokumentumok (pl. a Janus Pannonius Múzeum Várostarténeti Osztályán található feltáratlan kézirat, Ács Gedeon újságkivágásokkal, metszetekkel és fotókkal illusztrált amerikai naplója) adják. A kiállítást múzeumpedagógiai

elemek (QR-kódok, memóriajáték, helyszínelismerés) teszik teljessé, amelyek a fiatalok egyes korosztályainak körében segítik a kiállítás anyagának befogadását, feldolgozását és megjegyzését.

A kiállítás anyagának válogatására, nyelvi és szakmai lektorálására, valamint az interaktív elemek összeállítására az adott korszak legjobb szakértőit kértük fel.

Az 1519 és 1994 közötti időszak mérföldkövei

A baranyai reformációs kiállítás hatalmas időszakot mutat be, 1519 és 1994 közötti eseményeket, történeteket tár az érdeklődők elé. A kiállításon Pécs mellett többek között Nagyharsány, Kórós vagy éppen a drávaszögi Hercegszőlős és Laskó településén is kalandozhatunk a múltban.

Félezer év történetét nem kívánom egyben összefoglalni, sokkal inkább a baranyai reformáció sajátos vonásait, szemelvényeit szeretném kiállításunk anyagaiból bemutatni. Hogy megismerjük a Baranya megyei reformációt egy képzeletbeli utazásra hívnék minden kedves olvasót. A mohácsi csata (1526), majd Budavár elfoglalása (1541) után Magyarország középső része, vele együtt a Dráva-menti

Baranya török uralom alá került. Sokan menekültek el az idegen elnyomás elől: elsősorban a birtokosok, illetve a papság. A keresztény templomokat felgyújtották, kifosztották. Az otthon maradt emberek igen elkeseredtek. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben könnyen hatott rájuk a reformáció, a megújulás szellemisége.

1550 – Dervis bég utasítására hitvitát tartanak Vaskaszentmártonban

1550 telén Vaskaszentmárton (a mai Felsőszentmárton) lakói felkeresték Dervis pécsi bégét. Megelégteltek, hogy „a lelkészek Isten igéjét egymást megcáfolva tanítják, s emiatt két részre szakadtak, mert az egyik ezt, a másik azt prédikálja”. Engedélyt kértek a begtől, hogy néhány az Isten igéjéhez értő és tudós férfiút összehívassanak egy gyűlésre, amelyen elejét vehetnék a kétfelé szakadásnak. Dervis bég – a „tévelygés” megszüntetése, az alattvalók nyugalma (és saját hatalma) érdekében – helyben hagyta a kérést, rendeletére a sellyei bég megparancsolta a részvételt minden lelkésznek és faluként két-három polgárnak. A vitán főként a böjt és a cölibátus kérdéseit tár-

gyalták. A jelenlévő török méltóságok az evangélikus lelkészeket ítélték győztesnek, és nekik a katolikus papok többsége sem mert ellenszegülni. Legtöbbjük „elhagyta a pápás egyházat, és jobb kezét a Bibliára téve esküvéssel fogadta, hogy a keresztyénséget terjeszteni óhajtja”. Ugyanekkor a lelkészeket elküldték a Mecsektől északra és a Duna vidékére, hogy az ottani papok is megtérjenek. Akadtak persze, akik nem hajoltak meg az ítélet előtt: legelszántabb a hosszúhetényi plébános volt. Antal doktor tartott ki a katolikus gyakorlat mellett – nagy szerepe volt abban, hogy a Keleti-Mecsekben megmaradt egy hetven falut számláló katolikus tömb.

Sztárai Mihály szolgálata

A mezővárosi parasztpolgárok soraiból származott a Somogy vármegyei Sztárai Mihály, aki siklósi iskolamesterként kerülhetett kapcsolatba Siklósi Mihállal, és rajta keresztül Luther tanításaival. A Baranyában birtokos Perényi Péter nevelőjeként jutott el Padovába, ahol immár tudatosan készült evangéliumi szolgálatára. Hazatérve, 1544-ben tanítóként helyezkedett el Laskón, és két éven belül elérte, hogy a gyülekezet kiadta a katolikus plébános útját. Sztárai megjelenése óriási lélektani hatást gyakorolhatott. Sikerének titkai: a dialektika mellett a gúny eszközeit használó iskoladrámái, illetve a hegedűkísérettel előadott zsolnárfordításai voltak. Nem véletlen, hogy több községben is hosszú időközön keresztül emlékeztek az emberek Sztárai érces hangjára, magyar nyelvű zsolnáraitra. Hét év alatt Eszéki Szigeti Imrével, Szentantali Gergellyel és Szerémi Illéssel 120 gyülekezetet szerveztek meg, a Száva folyása és Pécs vonala közötti, többnyire többnyelvű térségben.

Az egykori katolikus parókiák átvétele persze nem ment konfliktusok nélkül, Laskón többször is Sztárai életére törtek, de gyilkossági kísérleteik mind kudarcba fulladtak.

1576 – Az alsódunamelléki egyházkerület zsinata egyházigazgatási kánonokat alkot

A protestáns felekezetek intézményesedése (a tanítás, a hitelvek pontos elhatárolódása és az egyházszervezet kialakulása) évtizedekig tartott. A differenciálódás szükségessé tette az egyház-kormányzati szabályok rögzítését. Megalkották az egyházigazgatási kánonokat.

Az 1550-es években elfogadott baranyai kánonok még a két irányzat közötti átmenet jegyében születtek. Az 1576 augusztusában Hercegszőlősön, negyven lelkész részvételével tartott zsinat újabb egyházigazgatási szabályokat alkotott, részben a baranyai kánonokra építve, de azokat tisztán református szellemben átdolgozva. A 47 (illetve a magyar kiadásban az egyik cikk elhagyása után) 46 cikkely szerzője Szegedi Kis István, vagy Veresmarti Illés lehetett, a magyar fordítását pedig alighanem Skaricza Máté készítette; szintén ő küld-

te meg a szöveget Huszár Dávid pápai nyomdásznak, aki érdemesnek tartotta a kinyomtatásra. A hercegszőlősi kánonok több fontos előírást tartalmaztak (pl. az egyházi anyakönyvezést), és mintát adtak csaknem az egész nyugati ország-rész református egyházigazgatása és egyházi jogalkotása számára.

1651 – Elkészülnek a nagyharsányi templom virágdíszes freskói

A megerősödő protestáns közösségek saját használatukba vették a középkori templomokat, megmentve így az enyészetre ítélt épületeket: ennek egyik példája a nagyharsányi templom, amelyet a hagyomány szerint az oszmán hatóságoktól sikerült megmenteni, és amelynek belső terét a 16-17. század során több ütemben készített freskókkal díszítették. A térségben több jelentős protestáns iskola is működött, amelyek szoros kapcsolatban álltak elsősorban a debreceni kollégiummal.

A katolikus lelkigondozás ugyanekkor az egyházszervezet megroppanása miatt sokáig csak a licenciátusokra, majd a bosnyák ferences és jezsuita missziókra hárult, a hivatalos liturgiától sok közösség eltávolodott. A felekezeti életet

azonban nemcsak a népi vallásosság tarkította, hanem az ortodox, muzulmán és különböző protestáns közösségekkel való együttélés során kialakult szinkretizmusok is.

1724 – Hidason létrejön Baranya első evangélikus gyülekezete

Az 1710-es évektől megindult a földek újratelepítése és elkezdődött a németek beáramlása. Az evangélikus németek spontán bevándorlása a Baranya megyei területekre 1722-ben indult meg. Az első ilyen evangélikus települések Márok (1722), Tófü (1724) és Hidas (1724) voltak. Az 1750-es évek végén több református család érkezett Hanau környékéről. A reformátusok a türelmi rendelet kiadása után Bonyhádhoz csatlakoztak, majd önálló egyházközséget alakítottak. Az első evangélikusoknak nagyon sanyarú sorsuk volt, hiszen semmilyen törvény nem szabályozta és nem nevesítette azokat a falvakat, ahol engedélyezték a protestáns vallásgyakorlatot. Gyökeres változást II. József türelmi rendelete hozott, amely szabadabban engedélyezte a vallásgyakorlást, protestáns templomok építését. Így Mekényes (1783), Magyarbóly (1846), Pécs (1869) is anyaegyház-

zá vált. Baranya megye evangélikus lakosságának túlnyomó részét a második világháborúig a német telepesek utódai tették ki. 1944-től nagyon sok nőt hurcoltak szovjet kényszermunkára, 1948-tól pedig elkezdődött a németek kitelepítése. Mindez súlyosan érintette a baranyai evangélikus gyülekezeteket, létszámuk ma a háború előttinek csak mintegy negyede.

1746 – Domsics Mátyás pécsi kanonok megbízást kap az ágostai hitvallással szembeni vitairat készítésére

A hitvitákat a köztudat a hitújítás klasszikus korszakához, a 16-17. századhoz köti, ám a hitigazságok körüli disputák a 18. században is tovább folytak. A hitviták Pécsen fokozott társadalmi jelentőséget kaptak, hiszen a pécsi polgárok Radanay püspök előtt tett esküje óta protestánsok nem telepedhettek le a városban.

Domsics Mátyás kanonok (aki korábban vizitátorként a katolikus egyház baranyai újjászervezésében is szerepet játszott) Berényi püspöktől kapott megbízást a protestánsokkal szembeni vitairat megfogalmazására. Domsics Bécsben szerezte be a vitairat megírásához

szükséges „eretnek” könyveket, melyeket püspöki engedéllyel olvashattak. A vitairat a többéves munka dacára sem készült el, ezért 1767-ben Domsicsot megvádolták, hogy elhanyagolta tennivalóit; Klimó György püspök ezért elkoboztatta és a nyilvános könyvtárában helyezte el a 337 tiltott kötetet.

1804 – Nendtvich Tamás gyógyszerész Pécsre költözik

A pécsi polgárok 1692-es esküje óta 1804-ben Nendtvich Tamás személyében először költözhetett protestáns személy Pécsre. A Nendtvich család azonnal jelentős szerepre tett szert a város tudományos és közéletében. A Nendtvich család angol eredetű familia volt. Az 1782-ben született Tamás Erdélyben, majd Debrecenben tanult. Pesten elvégezte a gyógyszerész szakot és később Pécsre költözött. Tamást érdekelte a természettudományok minden ága, a botanika is. Jól ismerte a gyógynövényeket és rávette a pécsi gazdákat, hogy gyógynövényeket termesszenek.

A pécsi evangélikus gyülekezet megalakulását Nendtvich Tamás beköltözése alapozta meg. A gyülekezeti alkalmakat eleinte Nendtvich házában tartották meg. 1848-ban hitelből vásároltak egy telket a mai Munkácsy utcában imaház és iskola számára.

1889 – Először tartanak keresztelést a pécsi baptista gyülekezetben

A baptista tanítás az 1840-es években bukkant fel először Pécsen, majd más baranyai településeken. A pécsi közösség az 1880-as évektől folyamatosan működik, nagyobb arányú fejlődésre a századforduló után nyílt lehetőség. A Pécsi Bap-

tista Körzet 1900-ban szerveződött meg a magyarbólyi Haffner István lelképásztor vezetésével. A kezdetben néhány tucat főnyi közösség folyamatos gyarapodása 1960-ban szükségessé tette a pécsi körzet önállósodását. Csaknem 500 főt befogadó imaházuk Tillai Ernő tervei szerint 1984-ben épült fel.

A baptista gyülekezetre a kezdetektől jellemző volt a szociális gondoskodás; a szeretetszolgálat országos szervezete napjainkban is több baptista szociális és oktatási intézmény fenntartója Baranyában.

1947 – Betelepített felvidéki magyarok létrehozzák a református egyházközséget

A felvidékről kitelepített magyarok első csoportja 1947. május elején érkezett meg Pécsváradra. Hitükhöz való ragaszkodásukat mi sem jelzi jobban, mint hogy Pünkösöd vasárnapján, azaz alig két héttel érkezésük után már 16 fiatal konfirmációját ünnepelték. Csak Pécsváradra 1948 decemberéig összesen 58 felvidéki család érkezett, hat nagy hullámban.

Elmondhatjuk, hogy a II. világháború után nehezebb idők következtek a protestáns felekezetek számára, ám ekkor a felvidéki magya-

rok betelepítésének köszönhetően több új református gyülekezet is megalakult. Nem egy helyen nagy formátumú, tudós lelkészek vezetésével, példaképpen említhető a görccsönydobokai Selmeczi Árpád.

1994 – Pécsen megalapítják a Református Gimnáziumot

Pécs városában az egyházi oktatás nagy múltra tekintett vissza, a török hódítással azonban megszűntek a kolostori és káptalani iskolák. Ezek helyét idővel evangélikus és református intézmények vették át. Az 1570-es évektől az unitárius gyülekezet egy igen színvonalas iskolát tartott fent. Az ok-

tatás, a többségében német nyelvű gyülekezet igényeihez igazodva, akkor még német nyelven folyt. Az iskola fenntartása idővel komoly anyagi megterhelést jelentett, ezért a gyülekezet a népiskolai törvény megjelenése után, a város felszólítására tanácsi kezelésbe adta az intézményt. 1930-ban költözött Siklóásra a Felső-baranyai Református Egyházmegye polgári leányiskolája és internátusa. Sajnos, a trianoni békediktátum következtében elvesztette beiskolázási területeinek jelentős részét, így a tanulók létszáma fokozatosan csökkent. 1929-ben döntöttek úgy, hogy Pécsre helyezik át az iskolát. A Pécsi Református Leánynevelő Intézetet 1930 májusában avatták fel. Az intézmény az 1947-48-as tanév végéig, az államosításig fogadta a leánygyermeket. 1948 decemberében az intézmény állami tulajdonba került és ezután nyolcosztályos állami általános iskolának adott otthont. Az 1992-es tanévben a Kodály Zoltán gimnázium tagozataként indult újra a református szellemiségű oktatás és nevelés a városban. 1994-ben a Baranyai Református Egyházmegye vezetőségének és a kormány támogatásának köszönhetően Pécsi Református Kollégium néven vált önállóvá az intézmény. Az Engel János utcában kollégiumi épülethez jutott az intézmény és itt építette ki iskola-

komplexumát Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma, Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája, Általános Iskolája és Óvodája néven. Az intézmény szellemisége széles körben sugárzik szét: beiskolázási körzete Dél-Dunántúl, esélyt teremtve ezzel az ormánsági gyerekek továbbtanulására, de fogad érdelyi és drávaszögi diákokat is.

A tárlat értékes ritkaságai

A kiállítás tablói mellett az üvegvitrinokban tárgyi emlékeket, könyveket, aprónyomatványokat csodálhatunk meg. A Bibliák, keresztlevelek és születési anyakönyvek mellett református és evangélikus miseruhákat, illetve installációként református sírok fából faragott fejfáit tekinthetjük meg. Kettő különösen ritka és értékes a kiállított Bibliák közül, melyek a pécsi Klimó Könyvtárból származnak. Az 1576-os vitrinben található a Hanau Biblia, ami voltaképp a Károli-féle fordítás Szenczi Molnár Albert által javított és kiadott, Németalföldön megjelent változata. Szintén érdemes megemlíteni az 1746-os vitrinben lévő Luther-féle Bibliát, persze nem korabeli, hanem 17. századi kiadás, de különlegessége, hogy a címlapra valaki tollpróbaként időjárás-jelentéseket, pálcikaemberkéket, köztük egy akasztott embert is belefirkált. Végül, kiemelném még az 1947-es vitrinben lévő két énekeskönyvet és egy Bibliát, amiket a Felvidékről hoztak magukkal a kitelepített magyarok, és a kéziratos bejegyzésekből a család egész története kibontakozik.

A kiállítás megnyitó ünnepsége

A kiállításunk megnyitó ünnepségére 2017. szeptember 20-án került sor. Megnyitóbeszédében

Dr. Hoppál Péter kultúráért felelős államtitkár hangsúlyozta, hogy a reformáció 500 éves jubileumáról való megemlékezés világszerte fontos szerepet kap a keresztény kultúrkörhöz tartozó nemzetek vallási és kulturális életében, ez igaz Magyarországra is. Mint elmondta, a törökvész idején a reformáció optimista világszemléletet nyújtott, és ha nem jött volna a protestáns áramlat, valószínűleg elvesztünk volna önálló nemzetként a 16. század után. Kiemelte, hogy az anyanyelv megőrzésében, a kultúra terjesztésében, az iskolarendszer kiépítésében is fontos szerepe volt ekkor a reformációnak. Dr. Hoppál Péter azt is vázolta: Debrecen mellett Baranya volt a magyar reformáció másik bölcsője, Pécs pedig már a török korban példát adott a békés egymás mellett élésből, a befogadásból, hiszen a tettei Mindenszentek-templomát közösen használták katolikusok, reformátusok és unitáriusok.

A baranyai reformáció története

A kiállítás anyagait tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a baranyai reformáció története igen összetett, és ezek a történetek mozaikszerűen rakódnak össze, hogy együtt adjanak ki egy teljes képet. A reformáció összetettségében is egységes. Éppen ez a megtartó egység az, ami biztosítja, hogy fennmaradjunk, családjunk, nemzetünk, hitünk megmaradjon. Egy közösséghez tartozunk és fontos, hogy közösségeinkben éljük meg hitünket, közös hagyományainkat, örökségeinket. Minden közösség összetartó szövete a szeretet, mely megélésével közelebb kerülünk

egymáshoz és Jézus Krisztushoz. Az ötszázadik évforduló remek lehetőség arra, hogy megújuljunk hitünkben, és annak bátor felvállalásában.

A kiállítás szervezői:

Csorba Győző Könyvtár
Janus Pannonius Múzeum
Pannon Kultúra Alapítvány
PTE Egyetemi Könyvtár és
Tudásközpont

Források:

„A baranyai reformáció története” szinopszisa, Csorba Győző Könyvtár, (Erdős Zoltán)

Bokor József (szerk.). Reformáció, *A Pallas nagy lexikona*. Arcanum: FolioNET (1893–1897, 1998.)

A reformáció kezdeteiről. Sztárai Mihály levele Tuknai Miklósnak, 1551. (forrásrészlet, Földváry 1893. 709.)

Telegdi Miklós püspök a pécsi protestánsok és katolikusok kapcsolatáról (forrásrészlet. PEK Történeti Gyűjtemények Osztálya)

Az Ormánság fatemplomai, a török elől kútba rejtett harangok (forrásrészletek, Pesti 2002. 55, 83-86., Vargha 1971. 130-131., Pécsi Figyelő 1890.09.03:4.)

Tatay Imre esperes egyházlátogatási jegyzőkönyve Hidason, 1837. (Forrás: hungaricana.hu)

Jeles evangélikusok Baranyában: a Nendtvich család, (Baldauf Gusztáv, Vértesi Zoltán, Balikó Zoltán)

A Református Gimnáziumról szóló hírek az Új Dunántúli Naplóban (Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény)

BALATONYI BARBARA a Pécsi Tudományegyetem andragógia szakán, művelődésszervező szakirányon, majd kulturális mediáció mesterszakon diplomázott. 2013-2016-ig Nemzeti Művelődési Intézet Szakmai Módszertani Főosztályán dolgozott, jelenleg a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának munkatársa.